

Aleksandra Grabowska-Powaga

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

e-mail: aleksandra.grabowska@ue.katowice.pl

WPLYW CYFRYZACJI NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ RELACJI SPOŁECZNYCH I KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE FORMATION OF SOCIAL RELATIONS AND SOCIAL CAPITAL

DOI: 10.15611/pn.2017.487.09

JEL Classification: F55, O17

Streszczenie: Podstawą procesów gospodarowania są transakcje rynkowe, a podstawą każdej transakcji jest wymiana między jednostkami, która staje się pierwszym etapem nawiązywania relacji. Kształtowanie się relacji społecznych i kapitału społecznego uzależnione jest od uwarunkowań rynkowych, społecznych, technologicznych. Wpływ na kształtowanie się relacji ma architektura instytucjonalna, w jakiej powstają (instytucje nieformalne lub formalne kształtują charakter, trwałość, przebieg relacji). Ważnym współcześnie czynnikiem wpływającym na kształt relacji społecznych i poziom kapitału społecznego jest cyfryzacja, która spowodowała, że wszelkie relacje (społeczne, gospodarcze) z gruntu nawiązywane w sposób interpersonalny przeniosły się naturalnie w środowisko sieci internetowych. Podstawowym celem opracowania jest zatem identyfikacja wpływu cyfryzacji na kształtowanie się relacji społecznych i kapitału społecznego.

Słowa kluczowe: relacje społeczne, kapitał społeczny, uwarunkowania, cyfryzacja.

Summary: The basis for economic processes are market transactions and the basis for each transaction is trade-off between entities, which is the first stage of building relations. There are many conditions that influence social relations and social capital like market, social, technological factors. They are elements of some institutional infrastructure where the formal and informal institutions are being shaped. The institutions influence on character, constancy, trajectory of relations. Nowadays one of the most important factors which has impact on social relations and social capital is digitalization, which caused that relations are not only being shaped personally by entities but also in worldwide network. The main purpose of this article is to identify how digitalization influences the social relations and social capital.

Keywords: social relations, social capital, factors, digitalization.

1. Wstęp

Podstawą procesów gospodarowania są transakcje rynkowe. Podstawą każdej transakcji jest wymiana między jednostkami, która staje się pierwszym etapem nawiązywania relacji. Wymiana między jednostkami wyjaśnia powody „życia razem w danej wspólnotcie” i spaja społeczeństwa. Zakłada również, że aby wymieniać, należy wytwarzać, tak aby móc sprzedawać i kupować. Często powtarzająca się wymiana między jednostkami oparta na wzajemnej wiarygodności stron transakcji może przerodzić się w długotrwałe relacje, a relacje oparte na wzajemnym zaufaniu budują fundament kapitału społecznego.

Wpływ na kształtowanie się relacji ma architektura instytucjonalna, w jakiej powstają (instytucje nieformalne lub formalne kształtują charakter, trwałość, przebieg relacji). Nie bez znaczenia są uwarunkowania rynkowe, gospodarcze, społeczne czy technologiczne, które budują tę architekturę instytucjonalną. Współcześnie jednym z takich uwarunkowań wpływających na kształt relacji społecznych i poziom kapitału społecznego jest cyfryzacja.

Podstawowym celem opracowania jest zatem identyfikacja wpływu cyfryzacji na kształtowanie się relacji społecznych i kapitału społecznego.

2. Relacje społeczne i kapitał społeczny w ujęciu teoretycznym

Fundamentalnym składnikiem procesów gospodarowania jest jednostka i relacje, jakie powstają między nią a innymi jednostkami w procesach transakcyjnych. Relacje nie są homogeniczne, mogą występować między dwoma lub więcej podmiotami z różnym nasileniem, w różnym kontekście wzajemności.

Z punktu widzenia procesów rynkowych i kształtowania się kapitału społecznego ważne jest, aby strony relacji były zgodne co do kontekstu sytuacyjnego, oraz ważna jest identyfikacja architektury otoczenia instytucjonalnego, w którym relacje powstają i przebiegają (por. tab. 1).

Tabela 1. Model relacji międzyludzkiej

Cechy relacji	Charakterystyka
1	2
Relacja zakłada wzajemność	Istnieją dwa rodzaje relacji: w kontakcie ze stronami relacji: bezpośrednia i pośrednia; relacje regulowane przez instytucje (normy kulturowe czy prawne), które charakteryzują się brakiem kontaktu osobistego stron relacji.
Elementem relacji są znaczenia	Nawiązanie i jakość relacji zależą od celów (motywacji, intencji) stron relacji, jak i od architektury instytucji kulturowych, w jakich one przebiegają (np. od języka, w jakim porozumiewają się strony relacji).

1	2
Stopień rozpoznania jednostki, która jest stroną relacji	Im bliższa jest nam jednostka, która jest stroną relacji, tym jej reakcje i konsekwencje wynikające z relacji są bardziej przewidywalne. Najmniejsze szanse mają relacje jednostronne (np. jedna ze stron relacji wie wszystko o drugiej, natomiast ta nie ma pojęcia o swoim odbiorcy).
Sytuacja, w której przebiega relacja	Warunkiem <i>sine qua non</i> jest zgodność obu stron relacji co do kontekstu sytuacyjnego w którym ta relacja przebiega.
Trafna identyfikacja strony relacji	Dla skutecznego nawiązania i przebiegu relacji ważne są cechy stron relacji, takie jak kategoria społeczna i status społeczny, oraz rola, w jakiej występują w relacji.
Oczekiwania wobec strony relacji oraz projekcja intencji partnera	Strony relacji zdają sobie sprawę zarówno ze swoich celów i zamiarów, które chcą zrealizować w trakcie nawiązywania i utrzymywania relacji lub które są konsekwencją tych relacji, jak i z intencji partnera relacji. Do konsensusu między stronami relacji dochodzi w punkcie równowagi (kompromisu między sprzecznymi intencjami).
Podjęcie działań inicjujących	W celu nawiązania relacji należy podjąć działanie inicjujące, najczęściej jest to zadanie pytania, na które oczekuje się odpowiedzi (prośba, komentarz, informacja). Jeśli takie działanie spotka się z odpowiedzią i dojdzie do swoistej wymiany informacji, to taki moment można uznać za początek nawiązanej relacji.
Powtarzalność i intensywność relacji ^a	Relacje charakteryzują się różnym stopniem powtarzalności i intensywności.
Emocje	Wszystkie relacje są w mniejszym lub w większym stopniu wypełnione emocjami.
Architektura instytucjonalna, w której zachodzą relacje	Na zawiązywanie się relacji ma wpływ zarówno otoczenie zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Relacje nawiązują się między jednostkami w pewnym otoczeniu instytucjonalnym (otoczenie zewnętrzne), tzn. w pewnym otoczeniu kulturowym, religijnym, prawnym itd. Z kolei otoczenie wewnętrzne nawiązywanych relacji tworzą pewne wartości, normy, doświadczenia samych partnerów relacji.

^a Autor ten element modelu relacji nazywa „karierą rozwijających się wzajemnych działań”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Sztompka 2016, s. 91–98].

Jak pisze F. Fukuyama: „relacje społeczne nie są naturalne, są środkami do osiągnięcia celów, których jednostka nie potrafi osiągnąć w izolacji. Relacje społeczne rodzą się tam, gdzie racjonalne dążenia jednostek wymagają współdziałania z innymi ludźmi” [Fukuyama 1997]. Należy się zgodzić z tezą A.F. von Hayeka, że „relacje powstają między wolnymi jednostkami i mogą istnieć jedynie jako rezultat ich woli” [Hayek 2004].

Istnieją rozmaite typy relacji społecznych [Sztompka 2016]:

- Kontakty społeczne,
- Interakcje społeczne lub działanie społeczne,
- Więzy społeczne,
- Tożsamości społeczne.

Różnią się one między sobą m.in.:

- siłą relacji (od przelotnych, krótkotrwałych relacji, aż po relacje powtarzające się, w których kontakty nawiązywane są w pewnym sformalizowanym otoczeniu instytucjonalnym);
- częstotliwością nawiązywania kontaktów (od jednorazowych po relacje powtarzające się, rozciągnięte w czasie);
- typem partnera w relacji (np. nieznajomy lub członek rodziny);
- treścią, która jest przedmiotem nawiązywanych kontaktów;
- przebiegiem nawiązywania relacji (w jakim otoczeniu instytucjonalnym partnerzy nawiązują między sobą kontakty – czy głównie w wymiarze nieformalnym, czy kontakty są w pewnym stopniu sformalizowane);
- cechami (czy są dobrowolne, czy narzucone, jaki jest poziom nasycenia emocji w relacji).

Jedną z instytucji nieformalnych powstałych na bazie nawiązanych relacji jest kapitał społeczny, który tworzą zachowania jednostek, małe grupy tworzące sieci wzajemnego oddziaływania oraz instytucje społeczne [Ostrom 2005].

W tym miejscu należy podkreślić, że P. Sztompka, identyfikując poszczególne typy relacji, przedstawił jednocześnie ewolucję relacji społecznych. Zatem powyższa typologia może być przykładem procesu czy poszczególnych etapów tworzenia się kapitału społecznego. Jednorazowe dobrowolne kontakty społeczne mogą przerodzić się w powtarzające się, rozciągnięte w czasie relacje budujące stosunki i więzi społeczne. Kontakty te, wzmocnione wspólnymi celami, do których strony relacji będą dążyć, implikują powstanie fundamentu kształtowania się kapitału społecznego.

Koncepcja kapitału społecznego była oryginalnie używana przez ekonomistów, polityków czy socjologów w celu zademonstrowania ważności relacji między odpowiedzialnymi i rozwijającymi się jednostkami w społeczeństwie. Korzeni samego określenia „kapitału społecznego” należy poszukiwać w XIX i XX wieku w teoriach E. Durkheima i K. Marxa [Durkheim 1933]. Odnosząc się do szerokiego spektrum definicji tłumaczących istotę kapitału społecznego [por. m.in. Bourdieu 1986; Putnam 1995; Coleman 1998; Fukuyama 2001], należy przyjąć, że ujawnia się on w zdolności działania podmiotów i nawiązywania obopólnie korzystnych relacji między nimi w warunkach ograniczonej informacji związanej z zachowaniem innych podmiotów. Jest czynnikiem wpływającym na zdolność jednostek do kooperacji z innymi oraz przełamywania barier w informacji behawioralnej (czyli w zdolności do budowania zaufania [por. Jakubowska 2015]).

W odpowiedzi na pojawiające się pytanie o źródła racjonalności postępowania w obecnych procesach gospodarowania często wskazuje się na zdolność jednostek nawiązujących relacje do ciągłego pokonywania barier i przekraczania granic w procesie adaptacji do zmieniających się warunków życia. Zdolność ta jest fundamentem powstającego kapitału społecznego, jednego z najważniejszych obecnie zasobów źródeł bogactwa społeczeństw i efektywności gospodarowania jednostek.

Kształtowanie się relacji społecznych i kapitału społecznego nie odbywa się w próżni, ale uwarunkowane jest wieloma czynnikami, pewną infrastrukturą in-

stytucjonalną, w której zachodzą relacje [Grabowska-Powaga 2016]. Jednym z ważnych współcześnie uwarunkowań wpływających na nawiązywanie się kontaktów jest rozwój technologii informatycznych i cyfryzacja.

3. Wpływ cyfryzacji na kształtowanie się relacji i kapitału społecznego

Postęp cywilizacyjny doprowadził do nastania rewolucyjnej ery cyfryzacji (*digitalization*)¹, która spowodowała, że wszelkie relacje (społeczne, gospodarcze) z gruntu nawiązywane w sposób interpersonalny przeniosły się naturalnie w środowisko sieci internetowych. Dostępność cenowa wysokiej klasy urządzeń technologicznych implikuje możliwość ich użytkowania przez coraz to większą liczbę odbiorców. Na skutek postępu technologicznego i rozwoju urządzeń cyfrowych jednostki inaczej nawiązują relacje aniżeli przed jego rozwojem. Wśród popularnych trendów cyfrowych ułatwiających nawiązywanie relacji wymienia się głównie: mobilność, *cloud computing* czy sieci społecznościowe.

Przejawy zmian można obserwować w wielu obszarach życia społeczno-gospodarczego, m.in.:

- na rynku konsumenta (w relacjach sprzedawca – konsument),
- na rynku pracy (w relacjach pracodawca – pracownik),
- na rynku globalnym (w relacjach obywatel – państwo),
- w relacjach społecznych między jednostkami (por. tab. 2).

Z jednej strony cyfryzacja wnosi wiele korzyści do relacji społecznych i do budowania kapitału społecznego, m.in. poprzez:

- dostęp jednostek do informacji dotychczas niedostępnych (dobrym przykładem tu może być narzędzie *Open Government*, które umożliwia dostęp obywateli do informacji będących w posiadaniu instytucji publicznych;
- tworzenie gęstych sieci kontaktów między często odległymi od siebie w rzeczywistości jednostkami [Polańska 2015];
- obniżenie kosztów transakcyjnych w relacjach rynkowych.

Z drugiej strony wpływ cyfryzacji (szeroko rozumiane media elektroniczne, ale również telewizja) jest zdaniem R. Putnama czynnikiem osłabiającym więzi społeczne, a tym samym powodem stopniowego zaniku postaw obywatelskich [Putnam 2008].

Nawiązywanie relacji poprzez urządzenia cyfrowe powoduje często zaciemniony, niewiarygodny obraz jednostek, które odgrywają nierzadko wykreowane role niemające nic wspólnego z rzeczywistymi ich postawami. Takie sytuacje prowadzą do lęku, w następstwie czego rozczarowania, przeniesienia nawiązanych wirtualnie relacji do świata rzeczywistego [Wawrzyński 2012].

¹ Według Oxford English Dictionary wyróżnia się dwa znaczenia: *digitization* jako zmiana formatu z analogowego na cyfrowy oraz *digitalization* jako adaptacja i wzrost używania technologii cyfrowych przez rozmaite podmioty rynkowe.

Tabela 2. Wpływ cyfryzacji na zmiany w relacjach jednostek w wybranych obszarach społeczno-gospodarczych

Obszar społeczno-gospodarczy	Charakterystyka relacji	Przykłady	Nawiązywanie relacji
1	2	3	4
Rynek konsumenta	Nabywanie towarów bez kontaktu ze sprzedawcą drogą elektroniczną, tzw. zakupy online. Opinia konsumenta na temat towaru, jakości, producenta nie powstaje na skutek relacji ze sprzedawcą, a jest podyktowana opiniami innych użytkowników oraz własnym doświadczeniem po otrzymaniu towaru.	1. Zakup usług turystycznych (zakup biletów lotniczych, rezerwacja usług hotelowych, wybór i rezerwacja wczasów krajowych i zagranicznych, wynajem samochodów, ubezpieczenia turystyczne). 2. Transakcje finansowe (bankowość elektroniczna). 3. Zakup i rezerwacja biletów (dotyczy tzw. usług kultury wysokiej: filharmonie, teatry, opery itp.). 4. Zakup szerokiego asortymentu związanego z potrzebami konsumenta (odzież, obuwie, AGD, książki, sprzęt sportowy itp.).	Brak relacji między kupującym a sprzedającym.
Rynek pracy	Poszukiwanie i oferowanie miejsc pracy, tzw. automatyzacja procesu rekrutacji i selekcji pracowników.	W większości branży gospodarczych, najczęściej: Sektor finansowy Branża marketingowa Usługi i handel Transport.	Relacje między pracodawcą a pracobiorcą mają charakter oficjalny (obie strony udostępniają sobie nawzajem pewne informacje, co implikuje nawiązanie słabej relacji formalnej).
Rynek globalny	Cyfryzacja umożliwia w coraz to większym stopniu kontakt obywatela z „państwem”.	Możliwość składania zeznań podatkowych bez konieczności kontaktów interpersonalnych. Ogłaszanie przez instytucje przetargów publicznych. Sieć ma wpływ na demokratyczne wybory polityczne (prezentacja programów wyborczych, gromadzenie funduszy wyborczych).	Relacje obywatel – państwo mają raczej charakter formalny (ze względu na spoczywające na obywatelu obowiązki).

1	2	3	4
Relacje społeczne między jednostkami	Urządzenia cyfrowe dostarczają coraz to większych możliwości spędzania wolnego czasu, co powoduje spadek umiejętności nawiązywania relacji społecznych, szczególnie dzieci i osób młodych.	Gry komputerowe wykorzystywane indywidualnie, zbiorowo lub uczestniczenie jako obserwator w „eventach” komputerowych ^a . Portale społecznościowe (typu Facebook, Instagram, Twitter).	W grach indywidualnych oraz wydarzeniach zbiorowych – brak umiejętności użytkownika do nawiązywania relacji ze światem zewnętrznym. W grach zbiorowych (dwóch graczy bądź więcej) nawiązują się relacje w tzw. świecie wirtualnym, które mogą zostać przeniesione na grunt kontaktów interpersonalnych (nawiązuje się pewna więź, wspólne zainteresowania). Najsilniejsze relacje wirtualne nawiązują użytkownicy portali społecznościowych (dyskusje, wymiana poglądów, poszukiwanie osób o podobnych zainteresowaniach), mogą one zostać przeniesione na grunt rzeczywistych kontaktów interpersonalnych, aczkolwiek często użytkownicy zachowują się w świecie wirtualnym inaczej aniżeli w rzeczywistości, kreują role, które chcieliby odgrywać w życiu codziennym.

^a Przykładów we współczesnym świecie jest wiele, jednym z nich, przyciągającym od kilku lat setki tysięcy fanów, jest Intel Extreme Masters, tzw. e-sport. W 2015 roku organizatorem tego typu rozgrywek był katowicki Spodek, na wydarzenie przyszło 80 tysięcy wielbicieli gier komputerowych. Obiekty, które organizują tego typu wydarzenia, wypełnione są po brzegi, w przeciwieństwie do wydarzeń klasycznych, w których główną rolę odgrywa człowiek, takich jak koncert, festiwal, sztuka teatralna (dane z: Dziennik Zachodni, 14.03.2015).

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wawrzyński 2012, s. 105–109].

4. Zakończenie

Wielu autorów jest zdania, że istnieją rozmaite scenariusze wpływu cyfryzacji na kształtowanie się kapitału społecznego.

Po pierwsze, cyfryzacja może na tyle zmienić nawiązywanie relacji, a tym samym kształtowanie się kapitału społecznego, że stanie się głównym narzędziem i źródłem przekazywania informacji.

Po drugie, próby przeniesienia relacji nawiązywanych w Internecie (często zaciemnionych i niewiarygodnych) do świata rzeczywistego mogą się nie powieść, a to może spowodować zubożenie lub wręcz erozję kapitału społecznego.

W końcu cyfryzacja może przyczynić się do rozwoju kapitału społecznego poprzez umożliwienie budowania podstaw do zaangażowania społecznego i budowę państwa obywatelskiego (taką możliwość dają m.in. portale społecznościowe, na których często organizowane są między użytkownikami wspólne inicjatywy obywatelskie).

Literatura

- Bourdieu P., 1986, *The forms of capital*, [w:] *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J.G. Richardson, Greenwood Press, New York.
- Coleman J.S., 1998, *Social capital in the creation of human capital*, *American Journal of Sociology*, no. 94, supplement, s. 109.
- Czapiński J., 2015, *Ekonomiczne znaczenie miłości dalszego bliźniego*, [w:] *Reforma kulturowa 2020–2030–2040. Sukces wymaga zmian*, red. J. Żakowski, Raport przygotowany na zlecenie Krajowej Izby Gospodarczej, Kongres Innowacyjnej Gospodarki, Warszawa.
- Durkheim E., 1933, *The Division of Labor in Society*, Macmillan, New York 1933, [w:] M.C. Carroll, J.R. Stanfield, *Social Capital, Karl Polanyi and American social and institutional economics*, *Journal of Economic Issues*, Lincoln 2003, vol. 37, iss. 2, s. 397.
- Florida R., 2010, *Narodziny klasy kreatywnej*, Narodowe Centrum Kultury.
- Fukuyama F., 1997, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa.
- Fukuyama F., 2001, *Social Capital, civil society and development*, *Third World Quarterly*, no. 1, s. 7–20.
- Grabowska-Powaga A., 2016, *Uwarunkowania kształtowania kapitału społecznego – odniesienia do Polski*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 449, *Ekonomia*, red. J. Sokołowski, M. Rękas, UE, Wrocław.
- Hayek A.F., 2004, *Zgubna pycha rozumu. O błędach socjalizmu*, Arena, Kraków.
- Jakubowska A., 2015, *Zaufanie podstawą współpracy banku i samorządu terytorialnego*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 403, *Finanse publiczne*, red. J. Sokołowski, M. Sosnowski, UE, Wrocław.
- Ostrom E., 2005, *Understanding Institutional Diversity*, Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- Polańska K., 2015, *Rola kapitału społecznego w gospodarce cyfrowej – nowe tendencje rozwojowe*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 852, *Ekonomiczne Problemy Usług*, nr 117, Szczecin.
- Putnam R., 1995, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Znak, Kraków.
- Putnam R., 2008, *Samotna gra w kręgle: upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, tłum. P. Sadura, S. Szymański, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Sztompka P., 2016, *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Znak, Kraków.
- Wawrzyński M., 2012, *Urbanizacja, komunikacja lotnicza, cyfryzacja człowieka – kluczowe megatrendy zmian XXI w.*, [w:] *Przyszłość. Świat-Europa-Polska. Zagrożenia globalne barierami rozwoju*, *Biuletyn Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk*, nr 2/26, s. 105.